

T.C.
Kültür ve Turizm Bakanlığı
Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü

9 MİLLETLERARASI
TÜRK HALK
KÜLTÜRÜ KONGRESİ

GELENEK GÖRENEK VE
İNANÇLAR

MOĞOLİSTAN HOTONLARI'NIN KÜLTÜREL ÖZELLİĞİ VE BAZI GELENEKLERİ

Prof. Dr. Gantulga TSEND¹

1. Moğolistan'daki Türk kökenli halklar ve Hotonlar

Moğolistan'ın nüfus ve etnik yapısı içinde Türk kökenli ve az sayılı nüfusa sahip olan etnik grupları vardır. Onlar şunlardır:

- Hasag veya Kazaklar
- Monçoog veya Tuvalar
- *Hotonlar*
- Tsaatan veya Khuvsgul Duhaları
- Çantuu veya Uygurlar

Onlardan Hotonlar, ağırlıklı olarak Moğolistan'ın batı kısmında Uvs İli Tarialan, Naranbulag İlçesinde yaşamaktadır. Milli İstatistik Kurumu 2015 yılı verilerine göre Hotonlar Moğolistan'da 11580 kişi olarak kaydedilmekle beraber nüfüsün 0,4%'ı oluşturmaktadır².

1 Moğolistan

2 Хүн ам, орон сууцны 2015 оны завсрын тооллого: Нэгдсэн дүн. Монгол Улсын Үндэсний Статистикийн Хороо. Улаанбаатар, 2016, т. 36, 41

Bunun dışında, Moğolistan'da Kazak 114506 (3,9%), Tuva 4038 (0,1%), Duhalar 541 ve Özbek 203 kişi Moğolistan'da yaşadığına dair resmi kayıt vardır.

Bugün itibarıyla Hotonların 82,2%'i şehirde ve kalan 17,8%'i memleketlerinde yaşamaktadır. Moğol Hotonların 2,9%'i Bulgan İli'nde, 16,4%'i Selenge İli'nde, 49,9%'i Uvs İli'nde, 4,7%'i Darkhan-Uul İli'nde, 9,38%'i Ulaanbaatarta, 15,1%'i Orkhon ili'nde, 0,5%'i Tuv İli'nde, 0,4%'i Khovd İli'nde, oluşturmakla beraber kalan kısmı ise ülke genelinde dağınık halde ikamet etmektedir³.

Moğol Hotonları sayı bakımından her ne kadar az, ülke genelinde dağınık halde yaşayıp yıllar içinde birçok taraftan Moğollarla benzeyerek erimesine rağmen halen "ben Hotonum" etnik şuurunu muhafaza etmeyi başarmıştır. Bunun asıl nedeni ise asırlar boyunca idari taksimatı açıdan aynı birimde oturmanın yanı sıra şimdi de onlardan neredeyse 50% kadarı eski memleketi olan Uvs İli içinde toplu halde yaşamaktadır.

2. Hotonların Moğolistan'da yerleşmesi.

XVII yüzyılın ortası, yani Cungar Hanlığı'nın kurucusu Erdenebaatar Huntaiji tarafından uygulanan politika sonucunda Orta Asya Türklerinden esir alınan topluluk Moğolistan'a getirilerek İli bölgesinde yerleştirilmiş ve tarım ile meşgul kılınmıştı. Dolayısıyla, onlar "tarım ile meşgul olan" anlamında "turaanç" adı ile anılmaya başlayan bu topluluğun, günümüz Hoton Moğollarının atası olduğuna inanılmaktadır.

Cungar Hanlığının en güçlü dönemin hükümdarı Galdan Boşıgt Han döneminde de bu politika devam ettirilmiştir. Galdan Boşıgt Han da Doğu Türkistan Bölgesi'ni birkaç defa askeri harekât düzenlemiştir. Bunlardan 1680-1682 yıllar arasında gerçekleşen harekât sırasında Hotan şehri ele geçirilmenin sonucunda bir kısım halkı esir alıp Moğolistan'a getirdiği ve tarım ve ziraat işlerinde çalıştırdığı bilinmektedir. Bu dönemden Hoton adı zikredilmeye başlandığına dair kanaat yaygındır. XIX. Yüzyılın sonu ve XX. Yüzyılın başlarında bu konuda çalışmalar yapan Rus bilim adamları G.N. Potanin, G.E. Grumm-Grjimaiło, B.Ya.Vladimirçov, A.N.Samoiloviç, N.A.Aristov'un fikrine göre⁴ kuzeybatı Moğolistan'da Uvs Gölü'nün güneybatı sahilinde yaşayan Hotonların Doğu Türkistan'dan getirilen halkların devamı olduğu ileri sürülmektedir. Daha sonra Magdalena Tatar Fosse tarafından Hotonların içinde gerçekleştirilen saha çalışmaları sonucunda kaleme alınan makalede, Hotonların menşei bakımından Türk olduğu da dile getirilmiştir⁵.

Moğol Hotonları, XVII. Yüzyılın sonunda 1685 yılında Galdan Boşıgt Han'ın emri ile Ulaangom bölgesinde tarımcılık için getirilen Orta asya ve Türkistanlı Türk topluluğunun devamı olduğu artık kesinlik kazanmıştır. Araştırmacıların bulgularına göre, Hotonlar:

3 Мөн тэнд

4 Г.Н.Потанин. Очерки северо-западной Монголии. СПб., 1881, стр.148; Н.А.Аристов. Заметки об этническом составе тюркских племен и народностей и сведения об их численности. СПб.,1897; Б.Я.Владимирцов, А.Н.Самойлович. Турецкий народец Хотоны. // Записки ВОИРАО., т. XXIII, 1916, стр. 205; Г.Е.Грум-Гржимайло. Западная Монголия и Урянхайский край. Т.І-ІІІ. СПб.,1914, Ленинград.,1926;

5 Magdalena Tatar Fosse. "The Khotons of western Mongolia". – Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae. Tomus XXXIII (1), 1979, pp, 1-37

1. Adju Kurman	2. Yas	3. İlba	4. Burut
5. Özbek	6. Cuppar	7. Kasıl /Kazbek/	8. Hüda-Berdi
9. Şalbak	10. Cis	11. Köçgeldi	12. Şaavai olmak üzere

12 boydan oluşmaktadır⁶. Bunların, genellikle, Uygur, Özbek, Kazak ve Kırgız asıllı boylar olduğu düşünülmektedir.

X hromosomun polimorf modeli üzerinden Hoton ve diğer Moğol boylarının genetik özelliğini tespit etmek amacıyla yapılan çalışmalar sonucuna göre “İnsanın X-hromosomun Xq13.3 kısmında bulunan haplotipler zinciri bakımından Hotonlar, diğer Moğol boylar olan Halh, Urianghai ve Zahçinlar’dan çok farklı olduğu görülmektedir. Bunun dışında aile zinciri üzerinden populasyonun ağırlık unsurlar –incelemeye göre (Principal Component Analysis) de Hotonların Moğollardan farklı nitelikler ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, menşei bakımdan Hotonların Türk kökenli konargöçer kabileden geldiğine dair kanaat de teyit edilmektedir. Hotonların diğer Moğol boylardan farklı kılınan has bir genetik yapıya sahip olduğu da”⁷ gözlemlenmektedir.

Hotonlar, Moğolistan’da ikamet etmeye başladıktan beri yüzyıllardır diğer Moğol etnik grupları ile komşuluk ilişkilerini geliştirmenin yanı sıra her ne kadar Moğollaşmasına rağmen Türk kökeni, kültür, örf ve adetlerini bugüne kadar korumayı başarması da onların mühim bir özelliğidir.

Moğolistan’da yaşayan Hoton nüfusu ve yüzdesi

1918		1969		1979		1989		2000		2010		2015	
sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%
1500	0,2	4056	0,3	4380	0,3	60076	0,3	9014	0,4	11304	0,4	11580	0,4

Kaynak: БНМАУ Статистикийн эмхтгэл. Монгол Улсын Хүн ам, орон сууцны тооллого: 2000, 2010, Завсрын тооллого 2015 нэгдсэн дүн материалаас.

3. Moğol Hotonları arasında geleneksel Türk kültürü ve izleri

Hotonlar, Moğolistan’da ikamet etmeye başladıktan beri yüzyıllardır diğer Moğol etnik grupları ile komşuluk ilişkilerini geliştirmenin yanı sıra tarihin farklı dönemlerinde özel bir idari taksimat olan koşun ve sum oluşturma şeklinde gelmesi de kendi menşei ve kültürel özelliğini korumak için önemli bir etki olmuştur. Dolayısıyla, Hotonlar her ne kadar Moğollaşmasına rağmen Türk kökeni, kültür, örf ve adetlerini bugüne kadar korumayı başarmıştır. Bunu, aşağıda değerlendireceğimiz birkaç örnekle göstermemiz mümkündür:

6 Б.Санхүү. Хотон монголчуудын түүх, соёлын судалгаа. УБ.,2015, т, 21

7 Б.Мөнхбат, Т.Като, Г.Оюунгэрэл, Г.Тамия, Х.Иноко, Н.Мөнхтүвшин. “Хотон монголчуудын удам зүйн хэв шинжийг х-хромосомын нэг нуклеотидын полиморф хэлбэршлээр судалсан дүн”. – “Монголын анагаах ухаан” сэтгүүл, УБ., 2007, № 3 (141)

1. Hoton dialog ve günlük konuşmaları içinde Türkçe sözcüklerin halen varlığını koruduğu görülmektedir. Hotonlar, dil bakımından her ne kadar ana dilini unutup Moğolca konuşmasına rağmen Türkçe sözcüklerin varlığı da azımsanmayacak derecededir. Özellikle, yaşlı insanlar arasında ana dilinin varlığı ve geleneği çok görülmektedir. Örneğin, Hotonlar rakam sayarken bir, eki (iki), üçü (üç) başta olmak üzere Türkçe sözcüklerden istifade etmektedir. Moğol Hotonları arasında inceleme gerçekleştiren Rusyalı bilim adamı G.N.Potanin 87 tane, B.Ya.Vladimirçov 123 tane ve Moğolistanlı bilim adamı S.badamhatan 130 tane öz kelime tespit etmiştir. Söz konusu olan bu kelimeler, günlük konuşma ve yaygın kullanımda olmayıp daha çok geleneksel örf ve adet, dini metinler içinde geçmektedir. Bu sözcüklerin menşei açıdan Uygurca, Arapça, Farsça, Kazakça ve Kırgızca olmak üzere sınıflandırma-
mız mümkündür. Bunlardan örnek olarak vermek gerekirse:

Uygurca:

- Ulıb – dayanmak
- Çaçıbak – saç süsleri
- Uiu – boğa
- Paş – baş
- Tiş – diş
- Üçi – üç ... vs.

Arapça ve Farsça:

- Paygamber – Peygamber
- Hudai – Hüda
- Yari – Yardım
- Beste – aptal
- Yakşa yaş – yıldan yıla
- Şitib – tüpek ... vs.

Kazakça ve Kırgızca:

- Agaç – ağaç
- Alı – almak
- Alda – tanrı
- Balyakattan – zavallı
- İldis – yıldız, Kuzey kutbu
- Kutlalı – başlıyayın... vs.⁸.

8 Г.Нямдаваа. Монгол Улс дахь Хотон угсаатны аман зохиолын судалгаа. Диссертаци. УБ., 2017, т.41

Görüldüğü üzere, Hotonların ana dilini tamamen unutan bir topluluk olmadığı belirtilebilir.

2. Hotonlar'ın milli şuuru içinde "Ben müslümanım" düşüncesi halen canlılığını korumakla beraber onların örf ve adetler içinde İslamiyetin tesiri güçlü bir şekilde bulunmaktadır. Onların dini ve inanç hayatında "Molda" (Molla) denilen din adamları önemli bir rolü üstlenmektedir. Onlar herhangi bir dini ve inanç merasimlerinde "Kuran-i Kerim"den ayet ve süreler okuyarak İslami kurallara dayalı olarak ritüelleri gerçekleştirmektedir. Sosyalist dönemin Moğolistanı'nda tüm din ve inançlar yaşaklandığından ötürü Hotonlar'ın geleneksel din ve inançları da ciddi bir düzeyde unutulmaya yüz tutmuşsa da 1990 yılında gerçekleşen Demokrasi devrimi sayesinde tekrar canlanmaya başladığının da altını çizmek gerekir. Hotonlar tarafından Mart 1991 tarihte İslami "Hüdaya Derneği" kurularak "Moğol Müslümanlar Derneği" ile işbirliği de başlatılmıştır. Bununla beraber, Türkiye'den çeşitli dini vakıf ve derneklerle temasa geçmenin sonucunda Uvs İli Tarialan İlçesinde ilk caminin hizmete açılması ile 40'ı aşkın Hoton genç eğitim almak üzere Türkiye'ye gönderilmiştir. 2011 yılında Hotonlar arasından 3 erkek ve 1 kadından oluşan ilk hacı kafilesi Mekke'ye gitmiştir⁹. Hotonlar kurban keserken keçi getirip helal kesim yöntemi uygulamakla beraber kanını güneşin ters yöne doğru üç kez çevirmesi de İslami adetlerdendir. Gankul, Garva Gorvo, Nihaa, Şaşkal, Olohan bayırgal ve Astan kurlaya başta olmak üzere dini metinleri "içerik bakımından Kuran ile uyum sağlamakla beraber şekil açıdan Müslüman, Şaman ve Budizmin genel niteliğini taşıması"¹⁰ da ilginç bir özelliktir. Cenaze ve adak merasimlerini gerçekleştirirken helal yöntemi ile koyun keserek yuvarlak kurabiye ve çaydan oluşan sofraya evin içinde ibadetleri yerine getirmektedir. Bu sırada Kuran-i Kerim'in surelerini Moğol dilinde okumaktadırlar. Ama Hotonların dini metinlerinde Türkçe kelimelerin ağırlıklı olduğunu da hatırlatmamızda fayda var.
3. Onların giyim, süslenme ve kıyafet kültürüne de ana kültür ve düşünce özelliği büyük ölçüde yansımıştır. Örneğin, Hoton kadınlarca kullanılan saç aksesuarları bunun bir göstergesidir. Onlar Doğu Türkistan halkları arasında kullanılan özel şekil ve yapımlı saç aksesuarları takmaktadırlar. E.Saike tarafından kaleme alınan eserde "dönemin Kaşgar Hotonları da onlara benzer bir şekilde üçgen biçimli, küçük küçük halkalı ve inci süslemeli saç aksesuarlarını takarlar. Yarkendli kadınları "çaçıbak" olarak adlandırılan aynı saç aksesuarları kullanırlar. Bununla hemen hemen aynı aksesuarlar Batı Moğolistanlı Hotonlar tarafından da kullanılmaktadır" denmektedir. Hotonlarda bu saç aksesuarı "çaşvag" /çaçvag/ olarak adlandırılır /resim-1/. Hoton kadınları eski zamanında Kazak başlığı takıyordu, ama şimdi bu gelenek unutulmuştur. Onların kıyafetinde siyah rengin ağırlık basması da geleneksel ideolojinin yansıması olarak yorumlanmaktadır /resim-2/.

9 Б.Санхүү. Хотон монголчуудын түүх, соёлын судалгаа. УБ.,2015, т. 220.

10 Г.Нямдаваа. Монгол Улс дахь Хотон угсаатны аман зохиолын судалгаа. Диссертаци. УБ., 2017, т.30

- Hotonların yaşam tarzlarında da köken ve menşei özelliğini yansıtan bazı ilginç kültür ve adetler günümüze ulaşmayı başarmıştır. Hotonlar Moğolistan'a gelip yüzlerce yıl geçirmesine rağmen tarım kültürünü de halen yaşatmaktadır. Aile büyüklerine gösterilen hürmet ve evlenen çiftlere 6 tane anne ve baba tayin edilmesi ve çocukları Müslüman yapmak gibi ilginç adetler halen yaşanmaya devam etmektedir. Örneğin, düğün sırasında Moldalar "Nihai" adlı metni okuyarak yeni evlenen çifte her iki taraftan manevi anne ve babası tayin eder. Yani, onlar her iki taraftan öz anne ve baba olmak üzere 4 kişi dışında her iki taraftan manevi anne ve babası ile beraber 6 anne ve babaya sahip olmaktadır. Onlar da anne ve babalık andını içerek tüm hayat boyunca anne, baba, evlatlık ilişkilerini devam ettirmesi gibi Moğollarda olmayan ilginç adetlere sahiptir.

Hotonlar erkek çocuklarını 5, 7, 9, 11 olmak üzere negatif sayılı yaşındayken Müslüman yaparken aile veya akrabalarca toplanıp bambu alet ve bıçak ile sünnetlik âdetini yere getirmektedir. Bunlar da Hotonların geleneksel örf ve adetlerinin izidir.

Sonuç.

- Moğolistan'da yaşayan Türk kökenli Hotonlar, kendi menşei unutmamakla beraber milli şuurunu pasif bir şekilde korumaya devam etmektedir.
- Hoton Moğollar arasında kadim kültür izleri halen belli düzeyde muhafaza edilmektedir.
- Hotonlar Moğollarla beraber yüzyıllarca yaşayıp her ne kadar Moğollaşmalarına rağmen birçok kültürün birbirine etkileşim, beraber yaşama ve kendi özelliğini korumanın ilginç bir örneği sergilemektedir.
- Hoton Moğolların tarihsel geçmişi de menşei bakımından farklı olan halkların birbiriyle benzerliği ve etnogenez ve kültür açıdan etkileşim sürecini tespit etme gibi önemli sonuçların bilimsel araştırma ışığında elde edileceği mühim bir obje niteliğindedir.